

Opkomst, betekenis en teloorgang van een bedrijfstak

Steentijd in Lonneker

Adrie Roding

Het verwerken van klei in onze omgeving dateert van ver voor onze jaartelling. Niet alleen werd deze grondstof van oudsher gebruikt voor het verhard en egaliseren van vloeren en wanden, maar ook voor het vervaardigen van allerlei eenvoudig aardewerk. Een prachtig voorbeeld voor het vervaardigen van dit soort kleiprodukten werd in 1893 ontdekt tijdens het afgraven van klei op een tegenover het 'Pott' aan de Oldenzaalsestraat gelegen perceel voor ... het bakken van stenen. Een medewerker van de daar gelegen steenbakkerij van Jannink stootte toen op twee meter diepte op een in de kleilagen uitgegraven, koepelvormig graf, vermoedelijk uit de Bronstijd, waarin zich ondermeer een uit klei gebakken urn met daarin verbrandingsresten van een persoon bevond.

Inleiding

Het bakken van stenen en dakpannen is in West Europa een van de Romeinen bekende techniek. Met hun verdwijnen uit onze streken raakte echter ook deze techniek in de vergetelheid; ze werd hier pas in de loop van de dertiende eeuw 'herontdekt'. Aangezien natuursteen in onze streken niet voorkomt en het winnen, bewerken en vervoeren van deze steensoort van elders kostbaar is, vormde het vervaardigen van kunststeen al snel een lucratief alternatief. Op plaatsen waar voldoende, geschikte en gemakkelijk winbare klei voorkwam en niet te vergeten voldoende vraag naar kleiprodukten bestond, werd deze gewonnen, gevormd en met vuur tot duurzame producten gebakken. In verband met hun gewicht natuurlijk het liefst zo dicht mogelijk bij het afzetgebied. De eerste bakkerijtjes, aanvankelijk tichelarijen geheten, ontstonden dan ook waar kloosters,

Het stapelen van stenen in een veldoven

kastelen en andere adellijke huizen werden gesticht en niet te vergeten nabij een aantal steden in wording. Daar bezat men zowel de kennis als de middelen om stenen te vervaardigen, immers ook gebakken stenen waren relatief duur. Stenen gebouwen, aanvankelijk nog uitsluitend van natuursteen – denk aan de Grote kerk op de Oude Markt in Enschede – onderstreepten de voornaamheid van hun gebruikers maar zorgden ook voor continuïteit en veiligheid. Bakstenen werden daarom lang gerekend tot de

strategische goederen. Om ook de aanvoer van voldoende en kwalitatief goede stenen en pannen te garanderen, waren tichelarijen aanvankelijk nog vrijwel zonder uitzondering in handen van de plaatselijke autoriteiten. Tot de eerste bakstenen gebouwen van Enschede behoorden vermoedelijk het Stadswinehuus, tevens Stadhuis, de stadspoorten, de stadswaag, de pastorie en wellicht enige huizen van notabelen. De oudere grote kerk op de Markt was en is opgetrokken van natuursteen.

Arbeiders bij de stookgaten van een veldoven

Versteningsproces

Het versteningsproces ging geleidelijk, doch werd versneld onder invloed van calamiteiten zoals stadsbranden, oorlogen, stormschade en dergelijke. Na de grote stadsbrand van 1750 verordonneerde het stadsbestuur van Enschede bijvoorbeeld dat houten wanden en gevels voortaan dienden te zijn versteend en daken voorzien van dakpannen. Het versteningsproces van het omringende platteland begon rond 1850, als een typisch welvaartsverschijnsel, en hield gelijke tred met het ook daar meer en meer beschikbaar komen van geld. Veelal werden de op het platteland nog veel voorkomende 'losse huizen' om deze redenen gefaseerd versteend; vak voor vak, gevel voor gevel, een proces dat aan oudere boerderijen vaak nog goed te zien is. Ook binnenshuis betekende dit dat de verschillende functies voortaan door binnenmuren werden gescheiden.

Geschikte klei in Enschede

De stad Enschede is gelegen op de westelijke helling van een noord-zuid verlopende stuwwal. Op de hellingen van deze hoogte treedt, zoals uit de plattegrond op pag. 4 en 5 moge blijken, keileem aan de oppervlakte. Op een aantal in onze gemeente verspreid liggende plaatsen bevinden zich bovendien lagen tertiaire zeeklei, die wat dieper liggen. Omdat beide soorten klei zich uitstekend lenen voor het bakken van stenen en pannen, is het niet verwonderlijk dat juist daar – ruwweg vooral in de Noord Esmarke en Lonneker – een aantal steen- en pannenbakkerijen ontstonden. Aanvankelijk maakten deze uitsluitend gebruik van aan de oppervlakte aanwezige klei. Met de komst van gemechaniseerde graafwerktuigen en krachtige waterpompen aan het einde

Klei kruien

Omstreeks 1900 schilderde Evert Rabbert de toen nog bestaande oude steenbakkerij van Schreurs. Deze nog geheel oorspronkelijke bakkerij bestond uit een overdekte vormloods en een primitieve, maar overdekte schoorsteenloze oven. Zo zagen de oude Enschedese steenbakkerijen er dus vaak uit.

van de negentiende eeuw, lukte het pas de klei uit dieper liggende lagen te winnen. Vanaf die tijd ontstonden pas de ons zo bekende 'kleigaten'. Stenen bakken betekende dat dikwijls vruchtbare gronden door de kleiwinning ernstig werden aangetast. De markebesturen eisten bij het verlenen van een vergunning om klei te graven dan ook altijd, dat de aldus aangegraven of 'uitgetichelde' gronden te zijner tijd weer in hun oude staat dienden te worden teruggebracht. Dit hield in dat de ooit verwijderde vruchtbare bovenste laag (teellaag) weer ter plekke moest worden aangebracht en dat de natuurlijke waterafvoer van deze inmiddels verlaagde gronden ook zoveel mogelijk moest worden hersteld. Voor zover thans aan de hand van de ons overgeleverde stukken kan worden nagegaan was Johan Schouwink de eerste die van de Holtrichters van de Eschmarke in november 1648 toestemming kreeg een tichelarij aan te leggen en klei te graven nabij de Puttenkamp en de Elshofkotten. Afgaande op de naam 'de Puttenkamp' en de toen eveneens daar gelegen

Tichelhanskamp, waarbij daar tussen 1575 en 1628 bovendien in de stukken de naam Tichels veelvuldig wordt gebruikt, lijkt het erop, dat er al eerder sprake was van het delven en wellicht ook bakken van geschikte klei tot zogeheten 'tichels' (= stenen en dakpannen). Wie was eigenlijk deze eerst bekende steenbakker Johan Schouwink?

Johan Schouwink

Johan werd als oudste zoon van in totaal vijf kinderen geboren uit het huwelijk tussen Herman Schouwink en Aalken Jorrijsen. De Schouwinks blijken een familie te zijn met kapitaal en aanzien, immers Herman was omstreeks 1628-1636 een van Enschede's zes burgemeesters en had in 1610 een huis in de stad gekocht waar hij met zijn gezin in de winter woonde. Ook kocht hij in die jaren de Wolterinckhoff, waarvoor hij in 1635 de laatste 400 daalder betaalde, doch zonder van dit bezit nog lang te kunnen profiteren. Herman overleed tussen 1637 en 1643, want zijn echtgenote wordt in 1643 als weduwe vermeld. Zij hertrouwt met een zekere Berent Thijsinck, eveneens burgemeester.

Zoon Johan Schouwink huwt met Anneken Hoefslag en nog voor hij toestemming verkrijgt voor het oprichten van zijn steenbakkerij verkocht hij, blijkens het door hem bij de richter overlegde 'schuldboeck', al stenen. Zelden werden stenen echter direct door afnemers

Het keren van de stenen die liggen te drogen

Vormen van stenen

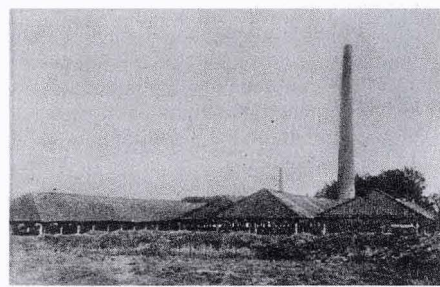
afgerekend en in januari 1648 sommeert deze richter de afnemers van de stenen van Johan, te weten Albert Stroink, Albert te Rutbeek en Jan van Lochem, de reeds lang geleden geleverde stenen en kalk eindelijk te betalen. Of Johan op dat moment al producent was of louter tussenhandelaar vermeldt de bewuste bron helaas niet.

Drie jaar later sluiten Johan en Anneken een geldlening van 1000 Carolus guldens met de Oldenzaalse koopman Joan Wijntjes. Uit opgave van hun onderpand voor deze lening weten wij, waaruit de bezittingen van Johan Schouwink en Anneken Hoefslag op dat moment ondermeer bestaan: *'een comparanten huijs ende vordere gebouwen op het Tichelwerck met d'gereedschap, soowel plancken, droogehuijsen ende hutten, mett den ooven tot d'Tichelarie gehoorenden'*. Ofwel een volledig uitgeruste steenbakkerij van een meer permanent karakter. Vermoedelijk heeft dit bedrijfje

ergens bij de Puttenkamp en mogelijk nabij de huidige Schreursweg gelegen. De steenbakkerij floreerde en haar continuïteit wordt bevestigd door het gegeven dat na enige generaties Schouwink, het een en ander door vererving via de steenbakker Kristen, uiteindelijk medio negentiende eeuw, overging in handen van de steenbakkersfamilie Schreurs. Zij waren het die het bedrijf volledig mechaniseerden en uitbreidden met ondermeer de bouw van een grote ringoven in 1902. Het bedrijf moest echter onder invloed van hevige concurrentie vanuit de rivierengebieden in 1927 worden opgegeven en afgebroken. Het huidige complex 'Schreurserve' en gelijknamige weg herinnert aan dit bedrijf en haar eigenaren.

Goed voorbeeld doet volgen

Het voorbeeld van Schouwink zette, zeker nadat hun activiteiten succesvol bleken, in de loop der tijd ook anderen aan om hun geluk te beproeven. Kenmerkend voor onze regio was dat deze bakkerijtjes, die veelal tot ver in de negentiende eeuw op beperkte schaal verder produceerden, werden uitgeoefend naast het agrarisch bedrijf. Zo'n steenbakker was dus tevens boer en goed in staat beide seizoensbedrijven te combineren. De klei werd

HET ERVE SCHREURS, dat door de gemeente Enschede aangekocht is. De steenbakkerij zal verdwijnen.

Tubantia 18 juni 1927

doorgaans in de herfst gedolven en pas in het jaar daarop bewerkt en gebakken. De aanwezigheid van verschillende hoeveelheden en soorten klei had tot gevolg, dat dergelijke bedrijfjes qua omvang en soort verschilden. Er waren gelegenheidsbakkerijen die al naar gelang de behoefte aan steenproducten op een bepaalde plaats en op een bepaald moment hun stenen of pannen baktten. Zoals wij bij Schouwink zagen waren er ook de meer fabrieksmatige bakkerijen, die systematisch gedurende tal van jaren produceerden voor een dikwijls grotere behoefte dan puur en alleen de lokale vraag. Deze aanvankelijk slechts hier en daar optredende specialisaties, dus met een meer industriële aanpak op basis van vraag en aanbod en een meer economische afstemming tussen beschikbare klei en benodigde brandstoffen, leidden tot enige bloei, in combinatie met soms aanwezige goede vervoersmogelijkheden over niet al te lange trajecten. In de periode Schreurs vond in de toen bestaande bakkerijen - uiteraard indien men daarvoor het benodigde kapitaal bezat - een verregaande mechanisatie plaats door toepassing van stoomwerktuigen en het bouwen van steeds grotere, continue werkende ringovens.

Klinkers

Rondom Enschede was dus aanvankelijk uitsluitend sprake van heel kleine, schoorsteenloze veldovens, waar per baksel tussen de 60.000 en 100.000 donkerrode stenen werden gebakken van sterk wisselende kwaliteit, tot soms wel zeventig soorten aan toe. Hoe zachter de steen hoe doffer het geluid, hoe

Luchtfoto van het Schreurserve in 1923. Links de Laaressingel met Florapark, midden en boven de steenbakkerij

Stichting voor Bodemkartering
Wegeningen
Afd. Opdrachten
Opname 1957 door W.v.d. Knaap
W.J.M. v.d. Voort o.l.v. Ir J. Zandbergen

DELEN VAN DE GEMEENTE ENSCHEDE LEEMDIEPTEKAART

Een donkergrijze tint geeft aan dat het keileem oppervlakkig zit; ideaal voor een steenbakkerij.

BASIS	TOPDIENST	KLEUREN
VOORST	H.C. BOS	COLL.
COLL.		CORR.
CORR.	/ 19	ACC. AUT. / 19
ORDER	26132	AFDEL. D.D. / 19
ARCH. CALS	E13	ARCH. KRT

harder de steen hoe helderder, vandaar de naam *klinkers*! Omdat iedere kwaliteit haar eigen prijs had, waren sorteerders van groot belang voor het uiteindelijke bedrijfsresultaat van een bakkerij. De resultaten waren verder erg afhankelijk van het weer in verband met de

verwerkingsmogelijkheden van de klei (onder andere droging) en het stoken van de oven, aanvankelijk in de open lucht en uitsluitend met takkenbossen en turf. Als het goed ging lukte het per seizoen twee keer en in een goed jaar soms zelfs drie keer een partij stenen of pannen te bakken.

Voor deze kleine bakkerijtjes waren relatief geringe kapitaalsinvesteringen nodig. Een veldoven van gemiddelde grootte vergde in de tweede helft van de negentiende eeuw een investering van circa f 1200,-; een paard kostte in die tijd f 300,-.

Nijhof, Hofstede en anderen

Kort na een forse storm in 1747, waarbij in en om de stad veel schade aan daken en schuren ontstond, en de grote stadsbrand van 1750, waarbij zo'n zeventig huizen in vlammen opgingen, wordt door Wijnand

Bovenaan links de ronde Poeterij, bij de Schreursweg steenbakkerij Schreurs en rechts Robers met veel loodsden.

Nijhof en Hendrik Hofstede voor gezamenlijke rekening een tichelwerk nabij de grensscheiding tussen de Eschmarke en de Lonneker marke gesticht. Dat was bij de bleek die ze daar toen hadden. Zij maken gebruik van dezelfde kleilagen die Schouwink gebruikte. Het bakkerijtje ging in 1798 over aan Lambert Kusters en is in bedrijf geweest tot circa 1860, toen de grond vermoedelijk was 'uitgeticheld' (van alle geschikte klei ontdaan).

Lambert Kusters, getrouwd met Janna Velve, en Hendrikus Ribbel(t)(s), getrouwd met Elisabeth Breteler, gaan echter in 1803 ook een overeenkomst aan om op de naastgelegen Boskamp een pannenbakkerij te beginnen op grond van Ribbels. Door vererving gaat het bedrijfje uiteindelijk over aan Koort Nijhuis; de familie zet het bedrijfje

voort tot het uiteindelijk in 1917 wordt gesloopt.

Ook Hendrik Wilmink op Wilmink start begin 1800 een steenbakkerij op gronden van de Marke Eschmarke; hij moet deze echter in 1825 op last van het markebestuur afbreken, maar weet toestemming te krijgen de oven op de Bosgaarden, eveneens nabij het erve Wilmink, te mogen herbouwen. Zijn kleinzoon huwt Aleida Hermink, dochter van steenbakker Gradus Hermink, die op grond van Gradus Mensink vanaf 1840 een steenbakkerij exploiteerde. Hendrik Nagel beproeft zijn geluk in de Eschmarke en verkrijgt in 1845 vergunning voor een steenbakkerij

Arbeiders bij veldoven

De Notaris **BLIJDENSTEIN** zal op **MAANDAG** den 7 Julij 1862, des namiddags om 4 uur, in het Logement den **HOUIBERG** bij **Enschede**, doen **INZETTEN** en 8 dagen later aldaar publiek **VERKOOPEN**.

Het zoogenaamde

RÖMERS TIGCHELWERK,

met alle daartoe behorende **GRONDEN**, gelegen aan weerszijden van den Straatweg naar de **Glanerbrug**, en zulks in de navolgende perceelen:

- 1^e Het **TIGCHELWERK** bestaande in **HEERENHUIS, STEENBAKKERIJ-STEENVORMERIJ, SCHUUR** enz. en 68 Roeden **BOUWLAND**.
- 2^e Het **BOUWLAND** de **LANDEWEKAMP**, groot 2,10,80 ellen in 2 perc.
- 3^e Het **SLEUTELKAMPJE**, groot 33,10 ellen.
- 4^e Het **EEKKAMPJE**, groot 38,20 ellen.
- 5^e De **KLEIGROND** en de **WELLE**, groot 47,20 ellen.
- 6^e De **KLEIGROND** en **WELDINKVELD**, groot 14,90 Ellen.
- 7^e De **HEIDEGROND** in het **Glanerveld** aan den weg naar **BULT**, groot 35,30 Elle, en
- 8^e De **VEENGROND** in 't **Aamsveen**, aan de *Pruisische grenzen*, groot 41,60 Ellen.

Aanwijzer **WILLEM SCHOUWINK**, wonende op het **TIGCHELWERK**.

Enschedese Courant 2 juli 1862

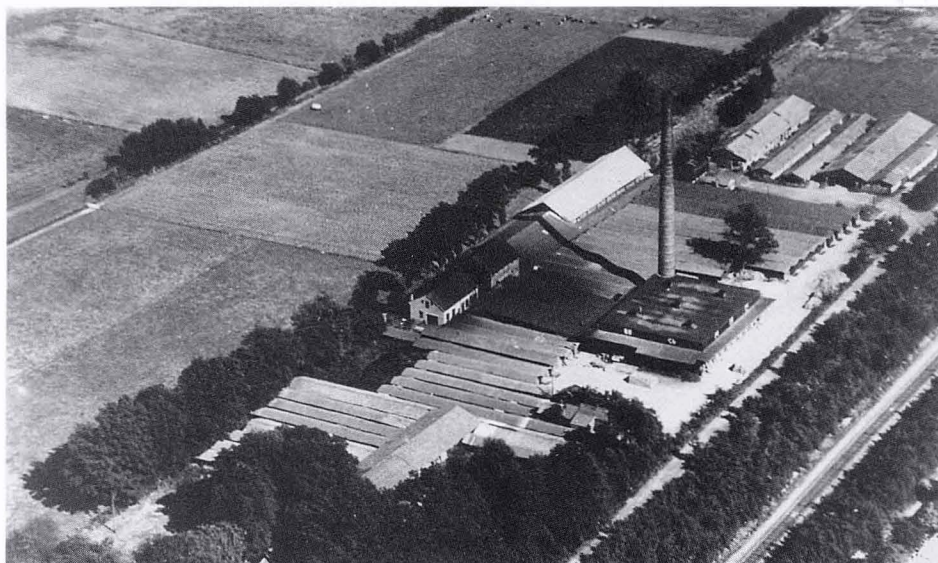
'op een stuk veldgrond'. Helaas is nog niet duidelijk waar deze heeft gestaan. Ook Gerrit Tegeler sticht in die omgeving in 1846 een steenbakkerij.

Ondernemende burgemeester (1)

In dezelfde tijd vraagt Carel Willem Romer een vergunning aan voor een steen- en pannenbakkerij niet ver van de Gronausestraat. Romer komt uit Bentheim waar zijn vader zich in 1787 als hoedenmaker had gevestigd. Carel en zijn broer worden al jong wees en vertrekken, om zich in Duitsland aan de conscriptie te onttrekken, met hun geld naar Nederland en duiken allereerst onder in klooster Glane. Na enige weken gaat broer Romer terug, doch vertrekt Carel richting Enschede en begint ter hoogte van de voormalige fabriek van Ramie Unon in 1844 een steen- en pannenbakkerij. Carel overlijdt in 1861 en zijn weduwe Johanna Klinkert verkoopt de bakkerij in juli 1862 aan de burgemeester van Lonneker, Storm van 's Gravenzande. Deze burgemeester bezat sinds 1856 al een tweede bakkerij in de Eschmarke, evenals een veldsteenoven in het Klein Boekelerveld/Hoogeveld. In 1867 werd dit bedrijfje herbouwd en in 1873 afgebroken. De enorme vraag naar stenen en pannen na de grote stadsbrand van Enschede op 7 mei 1862 maakte deze transactie voor de burgemeester wel heel erg attractief!

Robers(kom)

Het is duidelijk dat de wederopbouw van de stad meer ondernemende lieden aantrok. Laurens Bergink en Hendrik Robers richtten in dat jaar een vennootschap op tot het maken en verkopen van pannen en stenen voor een tijd van achttien jaar. In 1868 wordt deze vennootschap echter alweer ontbonden, nadat de vrouw van Laurens Bergink in 1867 is overleden. Laurens overlijdt in 1873 en zoon Hermannes Berg(er)ink trouwt met Willemina Gerritsen, dochter van de steenbakker Frederik Gerridzen (ook genaamd 'Spolmink') te Lonneker en Gesina Brasse. Hendrik Robers gaat echter met zijn vrouw Hermina Naafs alleen verder en laat in 1874 de oven vernieuwen.

De firma Hulshof aan de Noord Esmarkerondweg in ca. 1935. Genomen in oostelijke richting met rechts de spoorlijn naar Gronau en de Zomerweg. In het midden de ringoven met schoorsteen. Links daarvan de machinegebouwen bij de vorminrichting en verder veel droogloodsen.

De zaken gaan blijkbaar goed want in 1882 wordt de bakkerij uitgebreid en in 1884 voorzien van hun eerste stoommachine. Er wordt een nieuwe ringoven gebouwd en eind negentiende eeuw telt het bedrijf vijftien medewerkers. De firma Robers, aanvankelijk nog gecombineerd met een blekerij en een wasserij, wordt gesplitst en de steenbakkerij zelfstandig voortgezet tot haar liquidatie in 1919. Robers zet zijn activiteiten als blekerij en wasserij voort en de huidige Roberskom is vrijwel het enige dat ons herinnert aan de vroegere steenbakkerij.

Kleigat

Ook de eerder genoemde Frederik Gerridzen verzoekt in 1862 een steenbakkerij te mogen beginnen onder Lonneker, doch burens tekenen bezwaren aan vanwege de te verwachten rookoverlast in hun naastgelegen woningen. Gerridzen dient een nieuwe aanvraag in voor een verderop te bouwen oven en krijgt daarvoor vergunning. Intussen blijkt hij echter ook op zijn oorspronkelijk gedachte plek al - en dus zonder vergunning - een oven te hebben opgericht en in werking te hebben omdat, zoals hij zich verweert, "burgemeester Storm van 's Gravenzande ook op die manier een oven had gerealiseerd" ... Het bedrijf werd tot 1912 in stand gehouden en het jaar daarop geliquideerd. Wat bleef was een bouwmaterialenhandel

evenals een kleigat, dat nu dienst doet als Lonneker ijsbaan.

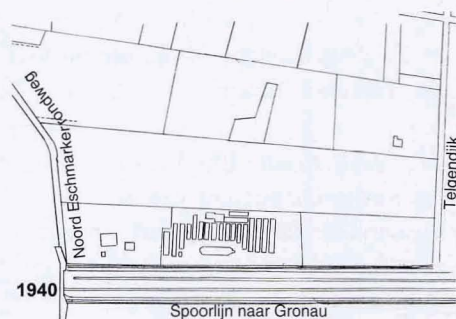
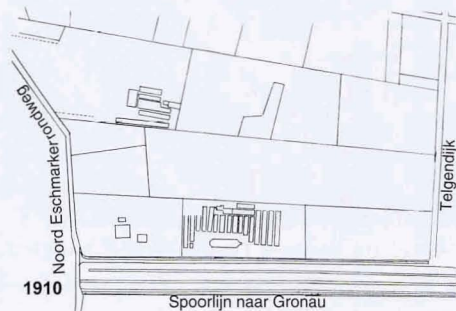
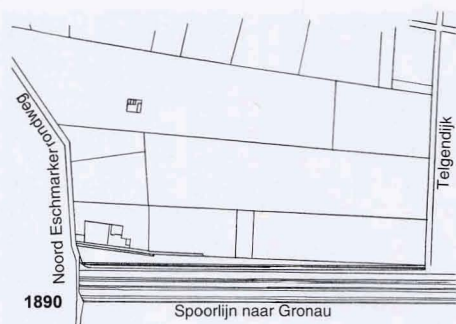
Het gaat maar door

Jan Jordaan, directeur van de Enschedese Katoenspinnerij, vraagt eveneens in 1862 vergunning aan en richt een tichelwerk op in het Glanerveld, halverwege Enschede en Glanerbrug, achter Lotgerink. Het bedrijf is in werking tot 1868 en wordt vervolgens afgebroken. Ook Jan ter Brugge sticht na verkregen vergunning in 1862 een bakkerij nabij de Kleine Linderes doch nadere gegevens over de verdere exploitatie ontbreken.

Bernardus Dalenoord richt in de loop van 1862 eveneens een steenbakkerij op onder de naam Janssen-Dalenoord in het Klein Boekelerveld. Of dit

Frederik Gerridzen (Spolmink)

De Steenbakkerijen Jansen (boven) en Hulshof (onder, bij het spoor) in 1890, 1910 en 1940. In 1890 zijn het steenbakkerijtjes bij een boerderij. In 1910 is er een sterke uitbreiding. In 1940 is Jansen helemaal verdwenen.

bedrijf lang heeft bestaan is niet duidelijk. In 1882 wordt ter plaatse echter opnieuw vergunning verzocht, dan door Jan Janssen. In 1883 wordt een steenoven gebouwd. Er werken aanvankelijk vier personen en in 1912 al twaalf. Het bedrijf blijft in werking tot 1920. Het kleigat wordt door de gemeente volgestort met as en huisvuil.

Hendrik Bergink krijgt in 1860 vergunning om in dezelfde omgeving een bakkerij te beginnen, doch hij overlijdt al in 1863. Op zijn perceel wordt enkele jaren later de spoorlijn naar Gronau aangelegd. Zijn neef Arend Jan Hulshof bezit ten noorden van zijn percelen grond waarop hij, tussen genoemde spoorlijn en het bedrijf van Janssen, in 1897 eveneens vergunning krijgt voor het oprichten van een steenbakkerij. Arend begint met drie werknemers en een kleine oven. Het jaar daarop zijn er zes

mensen werkzaam en in 1907, nadat hij ook een stoommachine heeft aangeschaft, zijn dat er al tien. In 1902 werd een nieuwe ringoven gebouwd. Dat het werken in zo'n oven niet zonder gevaar was bleek in 1907, toen een paar ovengangen instortten waarbij een aantal arbeiders werden bedolven en gewond raakten. De kleigaten bevonden zich achter het bedrijf en werden vanaf de twintiger jaren langzamerhand met stadsvuil gevuld. Het bedrijf werd gedurende de Tweede Wereldoorlog door gebrek aan brandstoffen stilgelegd en leed door bombardementen grote schade. Vanaf 1951 was de fabriek als laatste steenbakkerij in Enschede weer actief om tenslotte in 1968 haar productie te beëindigen en in 1983 definitief te worden gesloopt.

Aangelokt door gewin richt in 1862 ook de Amsterdamse ondernemer David Lookees een pannembakkerij op nabij het erve Kotkamp op het Wolbert. Hij pakt het groots aan met drie ovens, een aantal schuren en een arbeiderswoning. In 1865 zet hij het geheel echter al weer te koop, doch zonder resultaat. Uiteindelijk wordt alles afgebroken en in gedeelten als landbouwgrond verkocht.

Ondernemende burgemeester (2)

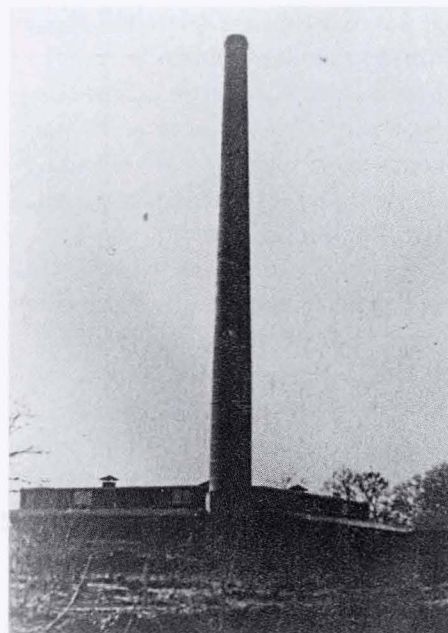
Niet alleen de burgemeester van Lonneker maakte gepast gebruik van de nood in Enschede. Ook de burgemeester van Enschede zelf, Lambertus ten Cate, zag zijn kansen schoon en stichtte in 1862 twee steen- en pannembakkerijen aan de Kotkampweg. Hij verdiende blijkbaar goed en wilde de zaak vervolgens echt goed aanpakken omdat de vraag naar stenen, mede door uitbreiding van textielfabrieken en vestiging van nieuwe bedrijven en werknemers, enorm was. In 1872 verzoekt de firma Lambertus ten Cate om een nieuw revolutionair type (ring)oven op hun terrein te mogen plaatsen, de derde in haar soort in Nederland en de eerste continue-ringoven in Oost-Nederland. De investering voor deze gemetselde ringoven is enorm en in 1877 moet Ten Cate al surseance van betaling aanvragen waarop de bakkerij wordt geveild.

Van Heek en Jannink

Een consortium van Enschedese textielfabrikanten onder leiding van G.J. van Heek neemt het bedrijf over en brengt het onder in een vennootschap, de N.V. Lonneker Stoomsteenbakkerij. Aanvankelijk produceert men voordelig grote hoeveelheden steen, maar de schulden lopen in de tachtiger jaren fors op. In 1891 wordt het bedrijf opnieuw geveild en koopt een der vennoten, Engbert Jannink, het bedrijf. Hij stelt zijn procuratiehouder, de bekende J.J. van Deinsse, aan als bedrijfsleider en houdt deze moderne bakkerij tot 1907 in werking om hem uiteindelijk in 1911 gedeeltelijk af te breken en te verkopen. Het bedrijf, in de volmond bekend onder de naam 'de Poeterij', haalde zijn klei vooral van terreinen langs de Kotkampweg en Oldenzaalsestraat tegenover het Pott. Een aantal seizoenarbeiders uit Lippe werd ondergebracht in de zogenaamde 'Lipse huis' op de hoek van de Oldenzaalsestraat/Roomweg. Overigens werkten vanaf 1853 tot aan de Eerste Wereldoorlog bij Schreurs ook Lippers.

Eigenlijk was het overgrote deel van de omstreeks 1862 opgerichte bakkerijen gelegenheidsbedrijven en -bedrijfjes die gegeven de omstandigheden en behoeften op dat moment kans zagen snel geld te verdienen.

Omdat de buurtschappen Usselo en

De pijp van Schreurs rond 1930

Twekkelo een eigen kerkje wilden stichten werd door hen voor die gelegenheid een bakkerijtje gesticht. De bakkerij in Usselo werd in 1841 gesticht voor eenmalig gebruik, die van Twekkelo werkte van 1832 tot 1871 in de omgeving van de Strootsweg (het Wolbert). Mogelijk werd dit bedrijf door Hermen Weustink daar tot 1913 voortgezet. Over Smulders & Mulder is al heel uitvoerig in 'n Sliepsteen nummer 11 geschreven. En er waren nog wel meer steenbakkerijen actief. Vorenstaand overzicht geeft 22 steenbakkerijen, maar pretendeert geen volledigheid en zal te zijner tijd worden aangevuld.

Het doek valt

De Twentse- en dus ook de Lonneker steenindustrie kreeg meer en meer te maken met concurrentie, vooral uit de omgeving van de grote rivieren. Er was daar meer klei en ook veel eenvoudiger te winnen en te vervoeren, net als hun brandstoffen en producten, namelijk over water! In de loop van de twintiger jaren van de twintigste eeuw hadden de meest onrendabele bedrijfjes in Twente - en dus ook hier - ondanks hun dikwijls verwoede pogingen hun hoofd boven water te houden, om die redenen allang het loodje gelegd. Alleen Smulders & Mulder en Hulshof wisten hun ondergang tot de Tweede Wereldoorlog, respectievelijk 1968 (Hulshof) te rekken. Wat rest, zijn de aan betrokken bedrijven of activiteiten herinnerende straatnamen of voormalige kleiputten die thans als opvangvijver, ijsbaan of gewoon als waterplas hier en daar nog voorkomen, zoals Tichelweg, Puttenkampweg, Schreursweg en Ringovenstraat.

Naschrift redactie:

Adrie Roding heeft samen met de vrijwilligers van het Stadsarchief vele bronnen geraadpleegd. Dit artikel is een korte weergave van het vele materiaal dat te zijner tijd als boekwerkje zal verschijnen.

*Afbeeldingen verzorgd door de auteur,
de foto's van de arbeiders zijn niet uit
Enschede.*